

91-9
L 52

L
3

LATVIJAS REPUBLIKAS TAUTAS
IZGLĪTĪBAS MINISTRIJA

DAUGAVPILS PEDAGOĢISKAIS INSTITŪTS
POLITISKĀS TEORIJAS UN VĒSTURES KATEDRA

V.Meņšikovs

SOCIOLOĢIJA KĀ MĀCĪBA
PAR SABIEDRĪBU
(Lekcijas teksts)

Daugavpils Pedagoģiskais
institūts

Daugavpils, 1991.

V.Meņšikovs

Lekcija " Socioloģija kā mācība par sabiedrību "

Izdots pēc 1990.gada 29.oktobra politiskās teorijas
un vēstures katedras sēdes lēmuma (pamatojoties uz
protokolu Nr.2)

Redaktors : A.Ivanovs

Parakstīts iespiešanai 18.01.91., pasūtījums Nr.2I
Formāts 60 90/16, apjoms 1,25 uzsk. iespied. ; 0,9 izd.l.,
netiens 150 eks., bezmaksas.

Iespiests ar Daugavpils Pedagoģiskā institūta
rotoprintu, Daugavpilī, Gogoļa ielā 1/3, 1991.

© - Daugavpils Pedagoģiskais institūts,
1991.

S O C I O L O Ģ I J A

KĀ MĀCĪBA PAR SABIEDRĪBU

1. Socioloģija un sociālā filozofija.
2. Kas ir socioloģijas priekšmets.
3. Socioloģija un XIX un XX gs. marksisms.
4. Mūsdienu rietumu socioloģija.

XII starptautiskais sociologu kongress Madridē
(1990.gada 9.-13.07.)

PROBLĒMAS NOSTĀDNE

60-to gadu beigās līdz 70-to gadu sākumam pavēlnieciski - administratīvā sistēma (valsts sociālisms ar totalitāro režīmu) pilnīgi izsmēla savas iespējas. PSRS un citas sociālisma zemes nokļuva sistēmas vispārējās krīzes apstākļos : ekonomikā, politikā, garīgajā sfērā. Krīze aptvēra arī vadošās partijas. Atbildība par tautu postu, par valsts kokaino struktūru krīzi gulstās ne tikai uz valdošo parteiski - valstisko eliti, bet arī uz sabiedriskajām zinātnēm. Būtība mums arī nebija patiesu zinātņu par sabiedrību kopš tiem laikiem, kad vēstures vietā nāca " VK(b)P īsais kurss ", socioloģiju nomainīja zinātniskais komunisms, bet politoloģijai vispār nebija vietas mācību kursā.

Tas, ko vēl nesēn dēvēja par marksistisko sabiedrības mācību, pēc savas būtības var būt attiecināms uz savdabīgu padomju reliģiju, kur stingri nostiprinājās:

- 1) dogmatisms, normatisms un antivēsturiskums ;
- 2) messiānisms proletariāta - atbrīvotāja idejas ietērpā.

Neskatoties uz to, arī staļiniski - brežņeviskās

diktatūras apstākļos neapsīka progresīvo domātāju un zinātnieku cīņa pret meliem, utopiju un cilvēk-nišanas oficiālajām doktrīnām (vienādība, inteligences zaudējums, nevis vienlīdzība, personiskais īpašums kā absolūtais ļaunums u.c.).

Vislielāko ieguldījumu teorētiskajā, garīgajā PAS (pavēlnieciski - administratīvās sistēmas) lūzuma sagatavošanā ienesa akadēmiķis Saharovs A.D., Nobela prēmijas laureāts, rakstnieks Aleksandrs Solženicins, filozofs Aleksandrs Zinovjevs, vēsturnieks Rojs Medvedjevs. Slēptā opozīcijā pret režīmu atradās arī tādi kvalificēti sociologi kā Vladimirs Jadvovs (pašreiz FSRS ZA socioloģijas institūta direktors), Grušins B.A., Joņins L.T., Kons I.S., Levada J. u.c.

Pašreiz padomju socioloģija atrodas kā uz divu dažādu laikposmu robežas. Stagnācijas laikposma reakcionārās tradīcijas bija visumā apšaubāmas tikumiskā ziņā (viens no tām - ideoloģiskais hiperkriticizms, kas vērsts pret ārzemju autoriem un teorijām). Mūsdienų demokrātiskā revolūcija izvirzīja prasības, kas nav saskaņā ar izpildes iespējām.

Kas attiecas uz augstskolu, tad progresīvie sabiedrisko zinātņu pārstāvji jaunajā situācijā uzņemas risku patstāvīgi izmainīt mācāmo disciplīnu struktūru : pirmkārt, "zinātniskā komunisma teorijas " izslēgšanu no obligāto priekšmetu kursa tās vietā ieviešot socioloģiju, politoloģiju, savas republikas vēsturi, kultūras teoriju u.c.

Žurnāla " Научный коммунизм " galvenais redaktors Halipovs V.F. uzstājoties MVU noreģēja uz to ar sekojošu aicinājumu : " Ir laiks likt šķēršļus studentu auditorijās briestošajai kontrrevolūcijai ". (Žurnāls "Социологические исследования " , 1988., Nr.5, 148.lpp.)

Sakarā ar to, sākot kursu " Socioloģija par mūsdienu sabiedrību ", ir svarīgi noskaidrot jautājumu par to, ko un kā pēta sociologi, kāpēc viņiem līdz šim bija tik neapskaužama loma mūsu sabiedrībā, kā arī kāds ir sociologu ieguldījums vispārcilvēciskajā kultūras krātuvē.

SOCIOLOĢIJA UN SOCIĀLĀ FILOZOFIJA

Jau vidusskolā mums skaidroja, ka " pati progresīvākā mācība - marksisms-ļeņinisms, sastāv no trim sastāvdaļām - filozofijas, politekonomijas un zinātniskā komunisma teorijas ". Socioloģijai šajā shēmā vietas nebija.

Bet, neskatoties uz to jau 60-tajos gados sākās diskusijas par socioloģijas priekšmetu, kuras nav beigušās līdz pat šodiendienai. Socioloģijas pretinieki PĀRS dēvēja to par lietiskām zināšanām vai lietisko socioloģiju ar sabiedriskās domas aptauju. Cita galējība - uzskatīt socioloģiju par filozofijas zinātni. Lai pārvarētu šīs galējības, tika izveidota socioloģijas trīslīmeņu struktūras koncepcija, kurā vēsturiskais materiālisms - tās augstākais līmenis. Abi pārējie ir speciālās (atsevišķās) " vidējā līmeņa " socioloģiskās teorijas un empīriskie pētījumi.

Kāds ir šīs pieejas galvenais trūkums? Pirmkārt tāds, ka tas atrauj vēsturisko materiālismu (t.i. marksisma sociālo filozofiju) no filozofijas vai arī noved pie secinājuma par divu vēsturiskā materiālisma veidu esamību.

Viena lieta - filozofija, tai skaitā sociālā filozofija, cita - filozofijas ietekme uz tām vai citām zinātnes disciplīnām : fiziku, ķīmiju, vēsturi, ekonomiku

un tā tālāk. Arī socioloģija te nav izņēmums. Jebkura socioloģiskā koncepcija tā vai citādi katalizējas ar kādu filozofisku pasaules uzskatu. Lūk, kāpēc tiek apskatīta marksistiskā socioloģija (saistīta ar dialektisko un materiālistisko pasaules uzskatu), fenomenoloģiskā socioloģija (saistīta ar filozofu Gusepļa, Šēlera, Merlo - Ponti fenomenoloģiskās filozofijas idejām, kurās viņi tiecas atbrīvot filozofisko apziņu no naturālistiskām nostādnēm, kuras krasi nodala objektu no subjekta), pozitivistiskā socioloģija (saistīta ar filozofisko doktrīnu, kas sludina atteikšanos no prātniecības, no sabiedrības, un ar " pozitīvas " sociālās teorijas, kurai bija jāklūst tikpat svarīgai kā dabaszinātņu teorijas, radīšanu).

Kā mēs jau atzīmējām, trīsliemeņu socioloģijas koncepcija bija kā savdabīgs kompromiss. Tā pieļāva nostiprināt konkrētu socioloģisko pētījumu statusu, bet tādējādi tika apgrūtināta mūsu zinātnes ieslēgšanās pasaules socioloģijas attīstības procesā.

Tik tiešām, vēsturiskais materiālisms ir sabiedrības attīstības filozofiskā teorija, kura neizsmēļ zinātnes atziņas par sabiedrību kā objektu, bet izceļ tajā savu īpašu priekšmetu. Šis priekšmets, pirmām kārtām ir pētījumi par cilvēces civilizācijas pakāpenisku attīstību vispasaules vēsturiskajā procesā. Marksisma sociālā filozofija pievērsās uzmanību, pirmkārt, materiālistiskās pasaules vispārdialektisko likumu vienotībai un apstiprina materiālistiskās ikdienas pirmreizēību, apziņas ottreizējību, otkārt, sociālās matērijas pašvirzības iekšējiem avotiem - pretrunām starp sabiedrības ražotājspēkiem un ražošanas attiecībām. Tādi akcenti marksisma sociālajā filozofijā izskaidrojami ar to, ka šī filozofiskā paradigma apgāza metafiziku un ideālismu

vēsturiskajā izpratnē.

Socioloģijas priekšmets nevar būt identificēts ar sociālās filozofijas priekšmetu. Atšķirība tai faktā, ka socioloģija pēta sabiedrību daudz specifiskākā kategorijās un izpratnēs, nekā sociālā filozofijas un bez tam - izpratnēs, kas atbilst empīriski pārbaudāmiem faktiem, kas tiek nodrošināts ar vispārsocioloģiskās paradigmas attīstīšanu īpašās socioloģiskās nozarēs (darba, tiesību, ģimenes u.c.).

Makrosocioloģiskās teorijas pamattiesības, atšķirībā no filozofiskajām kategorijām - nav matērija un apziņa, bet sociālā struktūra un sociālie institūti, kultūra, sociālā organizācija, nevis cilvēks, bet personība kā sociālais tips un indivīdu socializācijas procesi ; nevis sociālās attiecības savas būtības dziļākajos pamatos, bet ātrākais, sociālā mijiedarbība un sociālā savstarpējā palīdzība, kuru pamatā - dziļās sociālās attiecības tiesi empīriski neuztveramas, jo tās sniedz diezgan dziļu filozofisko abstrakciju. Vēl vairāk konkretizētas ir īpašo socioloģisko teoriju izpratnes : personības uzvedības loma, sociālās organizācijas formas u.c.

Jadovs V.A. uzskata, ka marksisma sociālajai filozofijai jāpiešķir filozofisko zināšanu organiskās sastāvdaļas statusu. Sociālā filozofija analizē sabiedrisko procesu abstrakciju augstākajā līmenī, kas attiecināmi nevis uz empīriskajiem datiem, bet gan uz vispārīgajiem to pamatā esošajiem zinātniskajiem apgalvojumiem, attīstāmi īpašās zinātnēs par sabiedrību, ieskaitot arī socioloģiju.

Apstiprinot patstāvīgu statusu socioloģijai kā nefilozofiskai zinātnei par sabiedrību, vajag labi apziņāties, ka tas nenozīmē filozofiskā nihilisma pasludinā-

nāšanu. Vēl vairāk, socioloģi - marksisti apzināti orientējas uz dialektiskā materiālisma filozofiju, kas pieļauj, no vienas puses, dziļāk analizēt empīriski reģistrējamās reakcijas, bet no otrās - atrauties no tieša faktiskā pamata un parastākiem empīriskiem vispārinājumiem, īpaši sociologisku teoriju, parādību un procesu līmeni, sociāli - filozofiskā vēstures redzējumā.

Atteikšanās no dialektiski - materiālistisko principu pamatiem novedusi pie dažādiem meļīgiem apgalvojumiem nesenās pagātnes padomju socioloģiskajā literatūrā. Tā, par spīti veselajam saprātam un materiālās esamības primārajiem principiem, daudzveidīgās "nesociālistiskās" parādības dzīves veidā tika traktētas kā pagātnes paliekas, kaut gan savā būtībā tās tika stimulētas ar reālo tagadni. Vārdos apstiprinot pretrunīgumu kā attīstības avotu, mēs kaut kādā veidā esam ieslēguši ilūzijā par kustību uz sociālu vienveidību un sociālo interešu harmoniju. Atzīstot dialektisko savstarpējo vispārīgā, īpašā un vienīgā attiecību principu, mēs teorētiski apgaismojam sociālās organizācijas formu, īpašuma formu un sociālistiskās sabiedrības modeļu formu, vienveidību. Vārdos apstiprinot satura un formas dialektu " Forma ir saturīga ", pārvarēta nacionālo bezsaturīgā vienotas sociālistiskās kultūras pārvalkā. Tādējādi nepieciešams šķirt sabiedriskās zinātnes (atšķirībā no praktiskām un tehniskām), kurām ir vieta gan filozofijai, gan vēsturei, gan socioloģijai, gan literatūrzinātnei, gan ekonomikai. Otrkārt, ir sociālā filozofija - filozofijas nozare, ieslēdzošā sabiedrības kvalitātvo īpatnību izskaitīšanu (atšķirību no dabas, attieksmi pret valsti, reliģiju, morāli,

garīgo kultūru), tās mērķu (sabiedrības ideālu) iz katīšanu, tās ģenēzi un attīstību (sociālo vēsturi) likteņi un perspektīvas. Treškārt, ir socioloģija kā viena no zinātnēm par sabiedrību.

Termins "socioloģija" izcēlās no latīņu vārda "societas" (sabiedrība) un grieķu "logos" (vārds, mācība). Šai, burtiskajā vārda nozīmē, socioloģija ir mācība par sabiedrību. Jēdzienu "socioloģija" pirmoreiz zinātniskajā terminoloģijā ieviesa franču filozofs Ogests Konts, pagājušā gadsimta 30-tajos gados. Viņa izpratnē socioloģija bija vienlīdzīga sabiedrības zinātnei ieslēdzotai sevī visu, kas attiecas uz sabiedrību. Konta filozofija saņēma nosaukumu "pozitīvisms". Viņa pieņemtā "pozitīvā filozofija" tika attiecināta uz uzdevumu vienkārši summēt vispārīgus citu zinātņu secinājumus. Šo pat principu Konts attiecināja arī uz socioloģiju, kuras lomai viņš noteica kā uzdevumu vērot faktus un sabiedriskās dzīves procesus, aprakstīt un sistematizēt tos, principiāli atmetot to filozofiskās pārdomas kā "sholastiku" un "metafiziku", Konta viedoklis pret socioloģiju kā zinātni identisku sabiedrības mācībai, valdīja literatūrā līdz 19.gs. beigām.

19.gs. beigās un 20.gs. sākumā zinātniskos pētījumos par sabiedrību, starp ekonomiskiem, demogrāfiskiem, tiesību un citiem pētījumiem izdalījās arī sociālais. Socioloģijas priekšmets tādējādi sašaurinās un tiek novests tieši līdz sabiedrības attīstības sociālo pušu mācībai. Pirmais sociologs, kurš deva šaurāku socioloģiskās zinātnes traktējumu, bija franču socioloģijas skolas nodibinātājs Emīls Djurkheims (1858.-1917.). Ar viņa vārdu saistīta socioloģijas pāreja no zinātnes, identiskās sabiedrības zinātnei uz zinātni, saistītu ar sociālo parādību mācību un sabiedriskās dzīves so-

ciālo attiecību, t.i. patstāvīgu zinātnei citu zinātņu vidū : politekonomijas, filozofijas, vēstures u.c.

2. Kāds ir socioloģijas priekšmets ?

Socioloģisko zinātņu objekts ir sabiedrība, bet jēdziens " sabiedrība " izcelšana priekšmeta izejas punkta ir nepietiekama. Sabiedrība var būt visu humanitāro zinātņu objekts. Būtiskākā puse socioloģijas statusa pamatošanai (līdzīgi kā jebkurai citai zinātnei) ir atšķirība starp tās objektu un priekšmetu.

Pētījuma objekts - tas ir viss, uz ko virzīta pētnieka darbība, viss, kas ir pretstatā tam kā objektīvā realitāte. Jebkura parādība, process vai objektīvās realitātes attieksme var būt visdažādāko zinātņu (fizikas, ķīmijas, bioloģijas, psiholoģijas, ekonomikas, socioloģijas u.t. .) pētījumu objekts. Kad runa ir par konkrētās zinātnes pētījumu priekšmetu, tad tā vai kāda cita objektīvās realitātes daļa (pilsēta, lauki, cilvēks, kultūra, organizācija u.c.) tiek skatītas nevis veselumā, bet tikai no noteiktas zinātnes specifikas. Pārējās objektīvās realitātes konkrētās puses tai gadījumā tiek skatītas kā sekundārās vai kā dotā objekta (piemēram, ekonomikas sociālais konteksts) eksistēšanas noteikumi. Lai nokļūtu pie socioloģijas priekšmeta noteikšanas, jāatrod šīs zinātnes izejas jēdzienu, līdzīgi, kā runājot par polisiskās ekonomijas jēdzienu, Kārlis Markss izcēla tās galveno kategoriju - preci. Kas varētu būt par tādu izejas jēdzienu mūsu zinātnē? Var būt jēdziens sabiedrība? Nē, tā ir pārāk augsta abstrakcija, pati būdama visdaudzveidīgāko definējumu rezultāts, tā varētu būt analīzes beigu punkts, bet ne izejas moments. Sociālā sistēma? Jā, sociālās sistēmas jēdziens ir kā izejas katego-

rija daudzās makrosocioloģiskās teorijās. Tieši tajās, kur pētījumu priekšmets - veselums, sociālā organisma stabilitāte. Šis jēdziens ir galvenais strukturāli - funkcionālās analīzes teorijā un atbilstoši nozīmē galveno socioloģijas priekšmetiskajā nozarē : socioloģijas sistēmu, to veseluma un funkcionēšanas likumsakarību apguvē. Taču arī sociālās organizācijas formas ir sociālā subjekta eksistēšanas formas - sociālā kopība un tikai sociālā kopība var tikt uzskatīta par socioloģiskās analīzes izejas pozīciju pamatu. Sociālā kopība - tādas savstarpējās cilvēciskās attiecības, kuras pamatojas uz viņu interesu vienotību pateicoties sadzīves apstākļu sakritībai un cilvēku darbībai, kura sastāda doto kopību, to materiālu, ražošanas un citu darbību, uzskatu, ticības kopību, viņu subjektīvos uzskatus par darbības papēmieniem un mērķiem. Sociālās kopības jēdzienu ieviesa marksistiskie socioloģi. Jādovs V.A. un citi uzskata, ka sociālās kopības jēdziens par izejas punktu socioloģijas priekšmeta noteikšanā, ietver sevī izšķirošo paškustības kvalitāti, sociālā veseluma attīstību. Šis avots - sociālo subjektu, šķirņu, citu sociāli - subjektīvo veidojumu interesu sadursme.

Nosauksim visvairāk pazīstamās sociālās kopības. Tās ir ģimenes organizācijas formas, dzīvesvietas, sociāli - klasiskās, sociāli - profesionālās, sociāli - demogrāfiskās, etno - nacionālās un teritoriālās kopības formas un, visbeidzot, cilvēce visumā, kas apzinās savas intereses kā vienota civilizācija bezgalīgajā pasaulē.

Ja pie galvenajām kategorijām pieskaitām jēdzienu " sociālā kopība " , tas ļauj :

1) veiksmīgi savienot makro- un mikrosocioloģiskās Plejas zinātnes attīstībā,

- 2) pieļauj arī sociālās darbības subjektīvo (masveidīgi procesi, sociālā mijiedarbība kā interešu izpausme faktiski redzamajā cilvēku uzvedībā komponentu un
- 3) sociālās organizācijas vispārīgās formas
- kultūra (vērtību un normu sistēma, uzvedības paraugi, savstarpējie sakari sociālajās attiecībās),
 - sociālie institūti, kas nodrošina sociālo sistēmu noturīgumu,
 - sociālā struktūra kā sakārtota sabiedriskā darba dalīšanas sistēma ražošanas sfērā un ar to saistīto īpašuma attiecību sistēmu, tiesību un pienākumu, veidojošo indivīdu sociālās kopības, sociālo funkciju struktūru lomu priekšrakstus tādā pat mērā, kā sociālo lomu cerības, fiksētas kultūrā un sociālo kopību subkultūrās.

No teiktā izriet : socioloģija ir zinātne par sociālo kopību, sociālo organizāciju un sociālo procesu kā viņu eksistences modusu (paņēmieni) veidošanos, attīstību un funkcionēšanu, zinātne par sociālām attiecībām kā savstarpējas saiknes un mijiedarbības starp daudzveidīgām sociālajām kopībām, mehānismu starp personību un kopībām, zinātne par sociālo darbību likumsakarībām un masu uzvedību (noteicis V.J.Jadovs - skat. " Социологические исследования ", 1990, Nr.2., 14.lpp.).

Socioloģija kā patstāvīga zinātne realizē visas sabiedriskajai zinātnei raksturīgās funkcijas : teorētiski - izzinošo, aprakstošo un prognozējošo, praktiski - pārveidojošo, apgaismojošā pasaules uzskatu. Tās galvenās lietiskās funkcijas sastāv no sociālās realitātes objektīvās analīzes, sociālo procesu dziļāku li-

kumsakarību izziņāšanas un sociālās dzīves fenomenoloģijas taisnīga apraksta t.i. taisnīgas informācijas pasniegšana sabiedrībai, lai šī informācija uz doto momentu atspoguļotu sociālā subjekta reālo stāvokli ar tā īpašām un daudzveidīgām interesēm, uzskatiem, viedokļiem, ilūzijām, maldiem, gaidām.

3. SOCIOLOĢIJA XIX UN XX GS. MARKSISTISKAJĀ DOMĀ.

Socioloģija kopumā un katra tās atsevišķā nozare ir daudzu paaudžu dažādu valstu un tautu zinātnieku un domātāju radošās darbības rezultāts, t.i. tā ir vispār-cilvēciskais fenomēns.

No Konta laikiem socioloģijā eksistēja zīmīgs skaits skolu un virzienu, kuri atšķīrās pēc sava satura un rakstura teorijas un metodoloģijas, socioloģijas priekšmeta izpratnē. Ar dažādām pieejām socioloģijas zinātnes priekšmetu un struktūru pētīšana, objekta noteikšanā un tā iespēju izziņāšanā. Jāsaka, ka diezgan ilgi daudzi socioloģi mēģināja atrast zinātniski patiesu sabiedrības attīstības kritēriju, kas ļautu pāriet no haosa uz faktu sistēmu. Dialektikas un materiālisma idejas, zinātnē par sabiedrību ļāva K.Marksam pirmo reizi socioloģiskās domas vēsturē noteikt samērā objektīvu kritēriju, izdalot ekonomiskās attiecības kā sabiedrības pamatstruktūru. Tā ir pirmā un viena no galvenajām sociālajām likumsakarībām, kas izriet no vēstures materiālās izpratnes.

Dotais princips pielāva ne tikai sakārtot sabiedrisko attiecību sarežģīto tīklu, atklāt to savstarpējo ciešo saikni, bet arī noteikt to atkarību no ekonomiskajām attiecībām, neatkarīgām no cilvēku apziņas un gribas.

Līdz ar to bija likvidēts sākotnējās socioloģijas pamatnetikums - ideālistisks vēstures traktējums. Ekonomisko attiecību izvirzīšana priekšplānā deva iespēju noteikt vēl citas ekonomiskās likumsakarības, tas ir, noteikto struktūru un formu atkārtojamību, kas pieļāva sitezēt dažādu valstu sociālo kārtību vienā vienīgajā sabiedriskās formācijas jēdzienā. Dotās problēmas risinājums noteica pāreju no parādību apraksta (un vērtējuma no ideālā viedokļa) uz sabiedriskās dzīves procesiem, uz to izskaidrojumu (no sociālo likumsakarību pozīcijām). Tāpat pašlaik daudzi marksistiskie pētnieki atzīmē nepieciešamību izskatīt sabiedrības attīstību ne tikai no formācijas atšķirību pozīcijas, bet arī civilizācijas šķersgriezumā. Pirmām kārtām runa ir par būtiskām rietumu un austrumu civilizāciju atšķirībām.

Līdz ar sabiedriskās formācijas teorijas rašanos, parādījās reāla iespēja izskatīt katru sabiedriskās attīstības pakāpi (stadiju) tās reālajā veselumā, kā īpašu organismu.

Sabiedriskās formācijas teorija ir zinātniskais pamats, uz kura būvēta marksistiski socioloģiskās zinātnes ēka. Sabiedriskā formācija ir tas sabiedrības dzīves veids, kuru no vienas puses nosaka apzina, cilvēka sociālās darbības saturs raksturs, bet no otrās puses, pats šīs darbības rezultāts. Kārļa Marksa ekonomiskais determinisms - tā ir zinātniskā teorija, kas pamato sabiedrības attīstību. Viņa sociālais determinisms - tā ir zinātniskā teorija, kas pamato sabiedrības attīstību procesus. Sociālā determinisma izejas kritērijs ir tāds, ka cilvēks - tas ir ne tikai objekts, bet arī sociālās darbības subjekts, sabiedriskās attīstības sub-

jekts, vēstures subjekts. Citādi runājot, sabiedrību nosaka ne tikai sociālā domāšana un cilvēku uzvedība, bet arī pašu izjustā konkrētās darbības ietekme. Šai sakarā svarīgāko nozīmi iemanto sabiedrības un personības mijiedarbības pētīšana, t.i. konkrētā stāvokļa analīze katrā jaunā sabiedrības attīstības vēsturiskajā periodā.

Par svarīgāko marksistiskajā socioloģijā uzskata jēdziena " sociālais " izpratni. Jēdzienu " sociālais " kā vienu no sabiedriskās dzīves raksturojumiem ieviesa K.Markss. Savos darbos analizējot sabiedrību, tās procesus un attiecības, tika lietoti divi termini - sabiedriskais (gesellschaftlich) un sociālais (sozial). K.Markss un F.Engelss lietoja jēdzienu " sabiedriskais ", " sabiedriskās attiecības " u.t.t., kad bija runa par sabiedrību kopumā, par tās ekonomisku, politisku, ideoloģisku pušu sadarbību. Kad tika izpētīta ļaunu savstarpējo attiecību daba, cilvēka attieksme pret cilvēku, pret dzīves darbības noteikumiem un faktoriem, cilvēka stāvoklis un viņa loma sabiedrībā, tika lietots jēdziens " sociālais ", veidots no jēdziena " sabiedrība ", " sociālās attiecības ". Viņa darbos " sociālais " bieži vien identificējās ar jēdzienu " pilsoniskais ". Ar pēdējo saistījās cilvēku savstarpējās cilvēku attiecības konkrētu sociālo kopienu ietvaros (ģimene, klase u.c.). Tā kā izstrādājot sabiedriski - vēsturiskā materiālisma teoriju K.Markss un F.Engelss nevarēja nepievērst galveno uzmanību viņu dzīves darbības visu pušu sabiedriskajām attiecībām, tad daži zinātnieki - marksisti, neievērojot tieši šo apstākli, sāka identificēt jēdzienus " sabiedriskais " un " sociālais ". Rezultātā sabiedrisko un humanitāro attiecību sistēmā palika tikai vispārīgā teorija - vēsturiskais materiālisms, bet so-

cieloģiskās zinātnes specifiskais objekts, sociālās saiknes un attiecības, tika zaudēts.

Savādāk viss nokārtojās Rietumeiropas valstīs un ASV, kur par dominējošo kļuva empīriskā socioloģija. Tā rezultātā franču un angļu valodas jēdziens "sociālais" (society), tradicionāli tika lietots šaurākajā (empīriskajā) nozīmē, kas izsauca zināmas grūtības apzīmējot parādības un procesus, visumā attiecošos pret sabiedrību. Tieši tāpēc, nosakot socioloģiskās zinātnes attīstības stadiju, kad parādījās jautājums par vispārsocioloģijas teorijas izstrādāšanu, tika ieviests jēdziens "sociētālais" (societal), lietojamais raksturojot sabiedrību visumā, visu sabiedrisko attiecību sistēmu (ekonomiskās, sociālās, politiskās u.c. attiecības). Striktas robežas nošķiršana padomju zinātnē starp terminiem, "sabiedriskais" un "sociālais" tika noteikta ar dažām pastāvošām valodas tradīcijām. Krievu valodā parasti tika izmantoti jēdzieni "sabiedriskais" un "pilsoniskais". Pie tam jēdziens "sociālais" tika skatīts kā jēdziena "sabiedriskais" sinonīms, bet termins "pilsoniskais" attiecās uz juridisko zinātnei. Attīstoties socioloģijas zinātnē PSRS termins "sociālais" ieguva pastāvīgu nozīmi.

Šīs nodaļas beigās norādīsim dažus socioloģijas veidošanās posmus PSRS, kuri aizsākās tikai 60-tajos gados (pēc varmācīgajām 20-to gadu beigū apspiešanām). 1962. gadā tika nodibināta Padomju sociologu asociācija, 1969. gadā tika nodibināts konkrēto sociālo pētījumu institūts (no 1972. gada - socioloģisko pētījumu institūts, bet no 1988. gada PSRS ZA socioloģijas institūts). No 1974. gada tika izdots žurnāls "Социологические исследования" (salīdzinājumam: ASV socioloģijā tika

izdoti 290 izdevumi, pie mums pašlaik - tikai 2). Un, beidzot, pats galvenais - 80-to gadu otrajā pusē sākās sociologu sagatavošana universitāšu sistēmā (MVU, LVU u. c.), un daudzās universitātēs zinātnisko komunismu nomainīja a. socioloģiju vai politoloģiju.

MŪSDIENU RIETUMU SOCIOLOĢIJA.

12. STARPTAUTISKAIS SOCIOLOGU KONGRESS

MADRIDE (13.07.90.g.)

Kā iepriekš tika atzīmēts, socioloģijas priekšmets jau no 19.gs. vidus - no šīs zinātnes aizsākuma momenta, patstāvīgi mainījās. No vienas puses, tas konkrētizējās, līdz ar to tika veicināta socioloģijas neno-dalīšanās no filozofijas. No otrās puses, uzkrājoties sociālajām zināšanām, notiek koncepciju skaita pieaugums teorētiskajā socioloģijā. Pašreiz grūti nosakāmajā socioloģijā skolu un virzienu klāstā mēs būtu tiesīgi iz-dalīt 3 galvenās koncepcijas :

- 1) pozitīviskā socioloģija
(pašlaik - neopozitīviskā),
- 2) antipozitīviskā socioloģija
(fenomenoloģiskā, izprotošā u.c.),
- 3) marksistiskā socioloģija.

Pozitīvisma galvenās tieksmes - atteikšanās no spekulatīviem prātojumiem par sabiedrību, " pozitīvas " sociālās teorijas, kurai jābūt tikpat pierādošai un viennozīmīgi kā dabiskās zinātnes teorijas, izveidošana. Būtībā pozitīvisms savieno sociālo ar dabisko. Bet Kants apgalvoja, ka pozitīvajai zinātnei nav nepieciešama filozofija, ka socioloģija nepaskaidro, bet tikai apraksta sabiedriskās parādības, atbild uz jautājumu " kāpēc? ", bet gan atklāj " kā " sabiedrībā kaut kas

notiek. Pašlaik tā saucamie neopozitīvistu socioloģijā vadās pēc sekojošajiem noteikumiem :

- 1) sociālās parādības tiek pakļautas likumiem, kas ir kopīgi visai esmībai - dabai un sociāli - vēsturiskajai (naturalisms),
- 2) sociālo pētījumu metodēm jābūt tikpat precīzām, stingrām un objektīvām kā dabaszinātnēm (scientisms),
- 3) cilvēciskās uzvedības " subjektīvos aspektus " var izziņāt tikai pētot atklāto uzvedību (behaviorisms),
- 4) zinātnisko jēdzienu un apgalvojumu patiesīgumam jābūt pamatotam ar empīriskajām procedūrām (verifikacionisms),
- 5) visām sociālajām parādībām jābūt aprakstītām un izteiktām kvantitatīvi (kvantifikācija),
- 6) socioloģijai kā zinātnei jābūt brīvai no vērtību orientācijas un ideoloģijas (metodoloģiskais objektīvisms).

Neopozitīvistiskā socioloģija nav kā vienota skola, tā ātrāk ir kāda vispārīga un diezgan iespaidīga orientācija, kuras piekritēji sauc sevi par " zinātniskās socioloģijas " vai " dabiskās - zinātniskās " socioloģijas virziena pārstāvjiem. Ideoloģiski šis virziens visciešāk saistīts ar liberālismu un tehnokrātiju. Daži viņa pārstāvji sistemātiski cīnās ar marksismu (K.Poppers).

Rietumu socioloģijā pastāv antipozitīvistiskā socioloģijas daudzveidība. 19. gs. parādoties socioloģijā, antipozitīvisms tiek izteikts ar pieeju pie socioloģijas zinātnes pēc bioloģijas zinātņu modeļa (" orgāniskā modeļa ") kritikas un ar projecēšanos uz socioloģijas priekšmeta darvinistiskajiem priekšstatiem par

" cīņu par izdzīvošanu " un " dabisko izlasi " iespēju no iegšanu (V.Vindelbahds, Rikerts, Diltejs).

Antipozitīvisma rāmjos plaši pazīstami tādi virzieni kā

- a) izprotošā socioloģija,
- b) fenomenoloģiskā socioloģija.

Izprotošā socioloģija radās no dzīves filozofijas un neokantisma idejām. Pamatlicējs - vācu filozofs Vilhelms Diltejs (1833.-1911.) norobežoja dabu un sabiedrību kā antoloģiski svešas sfēras. Viņš uzskatīja, ka sabiedrību veido indivīdi viņu garīgajā esamībā. No šejienes secinājums, ka nepieciešama specifiska zināšanu metode socioloģiskajās zinātnēs, kas atšķir tās no dabiskā cikla disciplinām. Sabiedrības kā cilvēces turpinājumam, uzstājoties novērotā objekta lomā, cilvēciskajām jūtām jāatveras. Sabiedriski - vēsturiskās realitātes daļiņai esot, indivīds, kas uzkrāj arī citus indivīdus, sev līdzīgus, tas ir - izprot sabiedrību " no iekšas ", tās " pēdējā realitātē ". Tādu izprašanu Diltejs nosauca par saprašanu.

Nākotnē, neskatoties uz būtiskām atšķirībām izprotošās socioloģijas pārstāvju uzskatos, visi viņi, kā likums, pretstatīja izpratni, tiešo sasniegumu kā specifisku izziņas metodi sociālajās zinātnēs raksturīgajām estētiskajām zinātnēm netiešo, secinošo zināšanu. Tomēr, absolutizējot patiesi esošo atšķirību starp objektu un sociālās un dabiski - zinātniskās izziņas metožu atšķirību, izprotošās socioloģijas aizstāvji izlaiž no redzes loka to būtības vienotības momentu. Tā rezultāts izrādās subjektivistiskais un relativistiskais sociālās izziņas traktējums.

Atzīmētā rakstura īpatnība ir arī pašai ietekmīgākajai no mūsdienu izprotošās socioloģijas versijām - feno-

menoloģiskajai socioloģijai. Šī virziena pamatlicējs - austriešu un amerikāņu sociologs Alfrēds Šucs (1899.-1959.). Fenomenoloģija (no grieķu fenomen -- esošais un logos - mācība) kā filozofisks virziens, kuru veidoja E.Gusserlems, A.Bergsonems un citi. Viņu izpratnē sabiedrība - tas ir tas, ko mēs par to domājam. Tā, kamēr nav priekšstatu par sabiedrības krīzi, nav viņu arī realitātē. No marksisma pozīcijas galvenais apvainojums fenomenoloģiskajai socioloģijai - sabiedrības objektīvi dabiskā raksturojuma nenovērtēšana.

Līdz ar to jāatzīst, ka auglīgus rezultātus var sasniegt arī no nemarksistiskās pozīcijas.

Tādējādi, tiem pat fenomenoloģiskās socioloģijas pārstāvjiem izdodas sasniegt īstenu virtuozitāti aprakstot indivīdu savstarpējo iedarbību (īpaši ikdienišķā līmenī), kas noved pie formālās struktūras, kura pētniekiem zūd objektīvās pieejas rezultātā.

Līdz ar " aukstā kara " beigšanos, sakarā ar pārkārtošanos starptautiskajās sakaros, vērojama dažādu virzību sociologu (skolu, valstu u.c.) prakses apmaiņas nostiprināšanās 1990. gada jūlijā notika jau XII Vispasaules sociologu kongress Madridē, kurā piedalījās arī pārstāvji no Latvijas sociologu asociācijas (dibināta tikai 1989. g.). Kongresa pamatproblēma - " Socioloģija vienotai pasaulei : līdzība un atšķirība ". Vairāk nekā četri tūkstoši kongresa dalībnieku apsprieda daudzveidīgos aspektus tautu kustībā uz vienu un tās pašas pasaules.